

REFERENCES

1. Arendar, H. (2009). Pamiatky XIV Arheolohichnoho zizdu v zibranni Chernihivskoho istorichnoho muzeiu imeni V. V. Tarnavskoho [Monuments of the XIV Archaeological Congress in the collection of the Chernihiv Historical Museum named after V. V. Tarnavsky]. *Skarbnytsia ukrainskoi kultury*. Vol. 11, pp. 163–175. [in Ukrainian].
2. Blakytyni, M.M. (2009). Pidhotovka i provedennia XIV Vserosiskoho arheolohichnoho zizdu za materialamy chasopysu "Chernyovskoye eparkhyalne yzvestyia". [Preparation and holding of the XIV All-Russian Archaeological Congress based on the materials of the magazine «Chernihiv Diocesan News»]. *Skarbnytsia ukrainskoi kultury*. Vol. 11, pp. 136–140. [in Ukrainian].
3. Dobrovolskij, P.M. (1908). Arheologicheskij sezd v g. Chernigove. [Archaeological Congress in Chernihiv]. *Pribavlenie k Chernigovskim eparhialnym vedomostjam*. 1908. Vol. 17, pp. 681–688. [in Russian].;
4. Dobrovolskij, P.M. (1908). Arheologicheskij sezd v g. Chernigove. [Archaeological Congress in Chernihiv]. *Pribavlenie k Chernigovskim eparhial'nym vedomostjam*. Vol. 18, pp. 717–725. [in Russian].;
5. Dobrovolskij, P.M. (1908). Izvestija XIV Arheologicheskogo sezda v g. Chernigove. [Proceedings of the XIV Archaeological Congress in Chernihiv]. *Tipografija Gubernskogo Zemstva*. Vol. 6, pp. 77. [in Russian]
6. Dobrovolskij, P.M. (1911). Staropechatnye Lvovskie knigi v Chernigovskoj gubernii. [Old printed Lviv books in the Chernihiv province]. *Trudy Chernigovskogo Arheologicheskogo S'ezda v Chernigove pod red. Uvarovoj*. Vol. 3, pp. 29. [in Russian].
7. Dobrovolskij, P.M. (1908). Katalog vystavki XIV Arheologicheskogo sezda v g. Chernigove. [Catalog of the exhibition of the XIV Archaeological Congress in Chernihiv]. *Tipografija Chernigovskoj gubernii*. 508 s. [in Russian].
8. Dobrovolskij, P.M. (1908). Kratkij otchet ob organizacii i dejatel'nosti Chernigovskogo predvaritel'nogo komiteta po ustrojstvu XIV arheologicheskogo sezda (Prilozhenija). [Brief report on the organization and activities of the Chernihiv Preliminary Committee on the structure of the XIV Archaeological Congress (Appendices)]. *Trudy Chernigovskogo predvritel'nogo komiteta po ustrojstvu XIV Arheologicheskogo sezda*. pp. 1–8. [in Russian].
9. Dobrovolskij, P.M. (1911). Nenormalnoe polozhenie gubernskih uchenyh arhivnyh komissij i zhelate'nost ih reorganizacii [The abnormal situation of the provincial scientists of the archival commissions and the desirability of their reorganization]. *Trudy Chernigovskogo Arheologicheskogo S'ezda v Chernigove pod red. Uvarovoj*. Vol. 3, pp. 30. [in Russian].
10. Dobrovolskij, P.M. (1911). Ob ikonostase Vvedenskoj cerkvi arhierijskogo doma v Troickom monastyre [About the iconostasis of the Vvedenskaya Church of the Bishop's House in the Trinity Monastery]. *Trudy Chernigovskogo Arheologicheskogo S'ezda v Chernigove pod red. Uvarovoj*. Vol. 3, pp. 88 [in Russian].
11. Dobrovolskij, P.M. (1911). Ob Olegovom pole i peshherah Eleckogo monastirja [About Oleg's field and caves of the Eletsky monastery]. *Trudy Chernigovskogo Arheologicheskogo S'ezda v Chernigove pod red. Uvarovoj*. Vol. 3, pp. 88. [in Russian].
12. Dobrovolskij, P.M. (1911). Otchet o dejatel'nosti za 1910 g. [Activity Report for 1910]. *Chernigovskaja gubernskaja arhivnaja komissija. Tipografija gubernskogo zemstva*. pp. 1–32. [in Russian].
13. Dobrovolskij, P.M. (1911). Otchet o dejatel'nosti Chernigovskogo predvaritel'nogo komiteta [Report on the activities of the Chernihiv Preliminary Committee]. *Trudy Chernigovskogo Arheologicheskogo S'ezda v Chernigove pod red. Uvarovoj*. Vol. 3, pp. 51. [in Russian].
14. Dobrovolskij, P.M. (1911). Plan Chernigova do rasplanirovaniya v nachale XIX veka [Chernihiv plan before planning in the early XIX century]. *Trudy Chernigovskogo Arheologicheskogo S'ezda v Chernigove pod red. Uvarovoj*. Vol. 3, pp. 115 [in Russian].
15. Dobrovolskij, P.M. (1911). Chernigovskaja pechat' v XVII–XVIII vv. [Chernihiv seal in the XVII–XVIII centuries]. *Trudy Chernigovskogo Arheologicheskogo S'ezda v Chernigove pod red. Uvarovoj*. Vol. 3, pp. 28 [in Russian].
16. Kovalenko, O.B. (1980). XIV Arheolohicheskij sezd i razvitiye istoricheskogo issledovaniya na Chernigovshchine [XIV Archaeological Congress and the development of historical research in the Chernihiv region]. *Problemy arheologii Yuzhnoj Rusi. Materialy istoriko-arkheologicheskogo seminarja «Chernygov i ego okruga v IX–XIII vv.»*, pp. 123–128. [in Russian].
17. Pravyla piatnadsiatoho arheolohichno zizdu v Novhorodi ta protokoly zasidan Poperednoho Komitetu 3 – 6 sichnia 1909 r. (1909). Moskva. [in Ukrainian].
18. Samoilenko, A. H. (2012). Iz istorii muzeinogo dela v Chernigovskoy gubernii kon. XIX – nach. XX vv. [From the history of museum work in the Chernihiv province XIX –beginning XX centuries]. *Voprosy muzeologii*. Vol. 2(6), pp. 40–49. [in Russian].
19. Chernenko, O., Yasnovska, L. (1999). Arheolohichni doslidzhennia P.M. Dobrovolskoho na Chernihovo-Sivershchyni. [Archaeological research of P.M. Dobrovolsky in the Chernihiv-

Siverskyi region]. *Siverianskyi litopys*. Vol. 5, pp. 34–40. [in Ukrainian].

20. Shcherbyna, S. (2009). Tsekhoivi relikvii na vystavtsi XIV Arheolohichnoho zizdu [Workshop relics at the exhibition of the XIV Archaeological Congress]. *Skarbnytsia ukrainskoi kultury*. Vol. 11, pp. 151–154. [in Ukrainian].

21. Yasnovska, L. Dmytro Yakovych Samokvasov ta XIV Arheolohichnyi zizd [Dmitry Yakovlevich Samokvasov and the XIV Archaeological Congress]. *Skarbnytsia ukrainskoi kultury*. Chernihiv, Vol. 11, pp. 105–112. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.02.2021 р.
Рекомендована до друку 28.04.2021 р.

УДК 930.1(470+571):378.4(477.51)

Ю.М. Давиденко

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ РОСІЇ В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ІСТОРИКІВ НІЖИНСЬКОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Стаття присвячена одній з маловивчених проблем функціонування Ніжинської вищої школи, а саме дослідженню актуальних проблем російської історії в науковому доробку вчених ніжинської вищої школи в період XIX – до XX ст.

На підставі мотиву історичних джерел та наукової літератури проаналізовано історіографічний доробок ніжинських істориків, висвітлено науково-тематичну та ідеологічну спрямованість досліджень, розкрито особливості розвитку історичної науки в зазначений період.

Автором розглянуто основні історичні праці вчених М. Арістова, Г. Максимовича, М. Бережкова та ін. Визначено, що історіографічно ніжинські історики висвітлювали комплекс проблем, пов'язаних зі становленням Російської імперії, її суспільно-економічний та політичний розвиток досить традиційно.

Акцентовано увагу на заснуванні ніжинськими науковцями власної історичної школи, яка зробила значний внесок у розвиток вітчизняної історичної науки.

Ключові слова: історія, історіографія, Ніжинська вища школа.

У нинішніх умовах стану академічної історичної науки, яка проходить нелегкий період свого розвитку, дослідники дедалі частіше звертаються до мало вивчених її сторінок, відкривають нові горизонти досліджень. Завдяки чисельним розвідкам, що з'явилися останнім часом, одержало новий імпульс справді ґрунтовне і неупереджене студювання процесу становлення та розвитку історичної науки в Україні. Зокрема, значну увагу дослідники приділяють з'ясуванню місця та ролі наукових шкіл. Саме в них формувалися кадри для вітчизняної історичної науки, закладалися засади української історіографії, яка згодом еволюціонувала паралельно розвитку світової історичної думки.

У науковий обіг повернулися праці М. Грушевського, М. Костомарова, В. Антоновича, Д. Дорошенка, які були фундаторами української історичної науки. Поряд з тим ціла низка менш відомих широким колам суспільства, але достатньо вагомим у свій час вчених-істориків, які зробили значний внесок у розвиток історичної науки, залишилися без достатньої уваги фахівців. Серед них чимало представників Ніжинської вищої школи (І. Орлай, М. Арістов, М. Бережков, Г. Максимович та ін.).

Ніжинська вища школа – це своєрідний осередок, у якому вивченням історії займалися не лише історики за фахом, а й філологи, юристи, економісти. Саме вони збагачували джерельну базу, перекладаючи твори істориків з різних мов, а також досліджували різноманітні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії.

Наукова спадщина вчених-істориків Ніжинської вищої школи щодо історичних аспектів розвитку слов'янських народів привертала увагу дослідників, починаючи з кінця XIX ст. У часописах і наукових збірках періодично з'являлися рецензії, статті, відгуки, присвячені працям викладачів Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька. Проте всі вони носили фрагментарний характер і тому це питання не стало предметом окремого дослідження.

Крім того, у наступні періоди в науковій літературі знайшли своє відображення теоретичні засади феномену Ніжинської наукової школи (М. Ярошевський, В. Гасилов, Б. Кедрова), у загальних рисах висвітлено історію Ніжинської вищої школи (Г. Самойленко, О. Самойленко, Є. Страшко, В. Симоненко) [5; 6], розглянуто певні аспекти наукової діяльності її викладачів (Ю. Давиденко, О. Коваленко, В. Ткаченко, О. Юркова, П. Моціяка) [3; 4]. Завдання сучасних дослідників – не просто описати інфраструктуру школи, а й з'ясувати особливості розвитку історичної науки в ній як у одній із невід'ємних складових загальнодержавної історичної школи; дати критичну оцінку історичної спадщини вчених. На цьому і буде зосереджено увагу в представленому дослідженні.

Історія імперської Росії, етапи її розвитку та русифікаторська політика ніколи не залишалася поза увагою як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Не стали винятком і вчені Ніжинської вищої школи, які протягом останньої чверті XIX – початку XX століття займали одне з провідних місць в історичній науці Російської імперії. Вони заклали підвалини у вивченні різнобічних історичних і культурних імперських процесів.

Однією із найбільш яскравих постатей Ніжинської вищої школи був Микола Якович Арістов (1834–1882). Відомий дослідник отримав освіту в Казанській духовній семінарії, яку закінчив у 1858 році, але, відмовившись від духовного звання, віддав свої сили і розум вивченню всесвітньої історії. До переїзду в Ніжин М. Арістов мав досвід педагогічної роботи, який здобув у Казанському (1867–1869), Варшавському (1869–1873) і Харківському (1873–1875) університетах, та досить широке

наукове визнання за свої праці, присвячені дослідженню різних аспектів російської історії.

На думку автора, не знаючи історії російського життя та побуту, не можна принести суттєвої користі своїй вітчизні. У свою чергу, підкреслював учений, вітчизняна наука і, найперше, історична, повинна допомагати суспільству вирішувати сучасні завдання.

Одна з його праць – монографія «Московські смути за правління царівни Софії Олексіївни». У ній автор дав узагальнюючий аналіз подій, що відбувалися в російському суспільстві в кінці XVII ст. Професор намагався переосмислити, розглянути під іншим кутом зору загальновідомий факт російської історії – боротьбу за владу спадкоємиці російського престолу царівни Софії. Останню вчений вважає жінкою з блискучими здібностями, але з великим прагненням до влади. Саме це було її головним недоліком, а в подальшому стало причиною краху. На думку М. Арістова, причиною смут, що спіткали Росію, були не підступні задуми Софії, а внутрішня ситуація, яка склалася в країні. Особливу увагу він приділяє бродінням у суспільстві, що виникли внаслідок боротьби народних мас з владою за земське управління.

Цінність монографії «Московські смути за правління царівни Софії Олексіївни» – у залученні та використанні у ній значної джерельної бази. Але до більшості документів історик ставиться досить скептично, «оскільки авторами їх були прихильники і соратники Петра I, а отже вони містять відвертий наклеп».

Прикметно, що з трьохсот сторінок книги роздуми самого Арістова займають меншу частину, усе інше – примітки, виписки, додатки цілих історичних документів. Зазначимо, що монографія не втратила свого історичного значення і представляє безумовний інтерес для дослідників.

Ще одним суттєвим науковим доробком стали роботи вченого, пов'язані з розвитком історичної науки. Саме в Ніжині, де М. Арістов досяг найвищого рівня своєї професійної діяльності, дослідником була написана вагома праця з історіографії – «Розробка російської історії за останні 25 років (1855–1880)». У статті подано узагальнюючий аналіз розвитку історичної науки в Російській імперії протягом XIX ст. На думку М. Арістова, фундатором російської історичної науки був Карамзін, а решті вчених лише залишалася йти його стежкою і досліджувати різні галузі життя попередніх поколінь. Можливо М. Арістов зробив би значно більший внесок у вивчення вітчизняної історії, якби не передчасна смерть на 48-му році життя.

Питаннями історії Росії цікавився ще один представник київської історичної школи, учень М. Довнар-Запольського, доктор історичних наук, професор Георгій Андрійович Максимович (1877–1954), який протягом 15 років, з 1909 по 1924 рр., викладав українську та російську історію в Історико-філологічному інституті та Інституті народної освіти в Ніжині. Максимовичу належить ряд праць: «Вчення перших слов'янофілів», «Дос-

від вивчення переписних книг Московської держави XVI–XVII ст.», «Діяльність графа Румянцева-Задунайського з управління Малоросією», «Криза перед смутою в Московській державі» тощо. Кожна з вищезазначених робіт заслуговує на серйозне та ґрунтовне вивчення. Проте найбільший інтерес для нас становить остання.

У науковій розвідці «Криза перед смутою в Московській державі» вчений намагається встановити, у чому ж полягали справжні причини даного явища. У своїх пошуках Максимович приходиться до висновків, що коріння смуги – у народних масах. Саме тому провідне місце у роботі відведено проблемам становища селянства. Максимович докладно висвітлює, які податки та подорожні платили селяни, скільки і якої землі мали та на яких умовах нею користувалися, які групи селян існували в Московській державі.

Значний інтерес викликають досліджені в роботі теорії щодо причин походження та характеру смуги, розроблені відомими російськими істориками Соловйовим, Аксаковим, Забеліним, Ключевським, Платоновим. Це дає можливість порівняти їх та встановити основні чинники даної суспільної кризи.

Одним із позитивних моментів роботи «Криза перед смутою...» є використання в ній комплексу джерел, що складався з писцевих книг, повідомлень сучасників тих подій про Дмитра-Самозванця та безпосередньо відомостей про період смуги. На основі цих джерел автор робить висновки, що причини смуги у Московській державі крилися виключно в неблагонадійному становищі народних мас, перш за все селян. Звичайно, що обмежувати коло проблем лише цим неможливо, проте ця розвідка, безперечно, заслуговує на визнання та схвалення.

Ряд цікавих історичних праць написав екстраординарний професор російської історії НІФІ Михайло Миколайович Бережков (1850–1935). У 1890-х роках з'являються одна за одною друковані роботи, присвячені історії Криму: «Російські полонені і невільники в Криму» (1894), «Найдавніша книга кримських посольських справ» (1894), «Кримські шерстні грамоти» (1894). Нашу увагу зосередимо на тих працях вченого, які стали помітним явищем в історичній науці: «Про торгівлю росіян з Ригією в XIII–XV ст.», «Документи та примітки».

Перша робота розкриває еволюцію формування стосунків між Росією та Ригією. Оскільки, як відомо, росіяни в цьому місті мали власну етнічну колонію, то автор велику увагу приділяє саме умовам проживання в ній та створенню торговельних гільдій. М. Бережковим достатньо широко подані історико-географічні відомості, що дає можливість краще уявити не лише самі торговельні шляхи по Західній Двіні, але й обставини та місцевість, по якій вони пролягали. Автор використовує документальний матеріал щодо історії заснування міста, договори, які уклалися між двома державами («особливе значення мав Смоленський договір 1229 р.»).

М. Бережкову притаманні критичний погляд на пер-

шоджерела, перевірка наукових думок. Ці чинники стали головними при написанні вченим таких праць, як: «Про історію, як народну самовідданість», «В пам'ять К.М. Бестужева-Рюміна (1829–1897)» та інших. Але особливий інтерес викликає робота «Документи та примітки». У ній автор докладно аналізує «Жаловану грамоту Петра Великого, письмо імператора Александра I», акцентуючи увагу на особистостях, згаданих у документах. Незважаючи на те, що професор досліджував історичні документи, свій текст він подає не «сухо», а образно й художньо, що зацікавлює читача.

Особливе місце в науковій спадщині вчених Ніжинської вищої школи посідають роботи Миколи Християновича Бунге (1823–1895). Основу його доробку становлять праці, присвячені торгово-фінансовому капіталу та юридичним відносинам у Російській імперії в XIX ст. Зокрема, досить специфічною і оригінальною є наукова розвідка «Загальний обіг зовнішньої торгівлі, торговельний баланс та митні збори провідних держав у XIX ст.». Вона базується на статистичних даних митних книг найбільших країн світу, з якими Росія мала торговельні стосунки. Автор, на нашу думку, доцільно вважає, що «дані до 1812 р. є неправдивими». Адже дійсно, курси валют були нестабільними, а тому обсяги зовнішнь-торговельних надходжень часто завищувалися. М. Бунге у своїй роботі намагається виправити ці недоліки, подаючи паралельно з тарифами на товари курси міжнародних валют та дорогоцінних металів.

Логічним продовженням та доповненням до згаданої вище роботи стала стаття «Замітка про реальний стан нашої грошової системи та засоби її покращення». У ній М.Х. Бунге вказує на недоліки цієї системи – існування одночасно в обігу срібної монети та кредитного рубля, через що і виникає дисбаланс у бюджеті» [1]. Професор вбачає причини такої розбалансованості фінансової системи не лише усередині країни, але й за її межами, адже саме військові дії стали причиною перенасичення ринку карбованцями, отже, і його знецінення.

Титанічна робота М.Х. Бунге у рамках дослідження та висвітлення фінансової ситуації, яка склалася в Росії на початку XIX ст., заслуговує на визнання у вищих наукових колах. Ґрунтовна обізнаність науковця з фінансовим ринком, його поради щодо покращення ситуації в країні були дійсно корисними, носили практичний характер.

Окрім фінансової сфери, вченого цікавили і проблеми соціального характеру. Праця «Про поліпшення умов побуту поміщицьких селян» носить форму звернення до уряду країни з пропозиціями, які потрібні для врегулювання цього питання. Микола Християнович окреслює коло проблем, а саме – «право селян на землю та на працю, про умови адміністративно-територіального устрою країни, необхідність запровадження паспортної системи» [1], які, на його думку, є головними.

Значний внесок у розвиток історичної науки зробив останній директор вузу дореволюційного часу Іван Павло-

вич Козловський. «У 1892 році закінчив з дипломом I ступеня і золотою медаллю історико-філологічний факультет Київського університету. У 1907 році він захистив магістерську дисертацію на тему “Ф.М. Ртищев” і був направлений до Історико-філологічного інституту в Ніжині, де працював до часу обрання його в 1909 році професором Варшавського університету» [6]. За час своєї наукової діяльності вчений опублікував близько 30-ти праць, з яких найбільший інтерес викликають наступні: «Короткий нарис історії руської торгівлі». Вип. 1. (1898); Вип. 2. (1909), «Значення XVII століття в російській історії» (1908), «Андрій Вініус, співробітник Петра Великого» (1911).

Перша з вищеназваних робіт складається з двох частин, що висвітлюють різні періоди торгівельних відносин Російської імперії. Одна охоплює період з найдавніших часів і до правління Катерини II, а наступна є продовженням і до початку XX ст. Головне завдання, яке ставив перед собою автор, – ознайомити читача із загальним ходом розвитку російської торгівлі та промисловості.

У роботі досить детально визначено всі торгові шляхи та міста Росії, які використовувалися як для внутрішньої, так і для зовнішньої торгівлі. Оскільки вона була тісно пов'язана з фінансами та промисловістю, то їм присвячено багато уваги у дослідженні. І.П. Козловський виділяє систему податків та мір, що були запроваджені на кожному із шести етапів розвитку торгівлі: 1) 850–1250 рр.; 2) 1250–1550 рр.; 3) 1550–1689 рр.; 4) 1689–1762 рр.; 5) 1762–1861 рр.; 6) 1861–1900 рр. Особливу увагу вчений звернув на внутрішньополітичну діяльність Петра I, починаючи від політики меркантилізму і закінчуючи промисловим законодавством. У своєму дослідженні він використав свідчення сучасників тих подій та статистичні дані обсягів торгівельного обігу.

Не менш важливою для історичної науки є робота І. Козловського «Значення XVII ст.» Вона розпочинається оглядом подій XV–XVI ст., коли мала місце боротьба за існування молодого Московської держави. Значну увагу автор приділяє саме суспільно-політичній сфері. Він розглядає та аналізує стан справ у законодавстві, умови життя різних станів та верств населення.

Іван Павлович вважав, що «XVII століття плідно увібрало і удосконалювало все те, що було закладено в попередні роки» [2]. Авторів ж залишалося лише віднайти ті зрушення, які відбулися протягом століття, що він і зробив.

«Андрій Вініус, співробітник Петра Великого» – твір, присвячений людині, що була соратником Петра I. Робота багато в чому унікальна, оскільки в ній використано видання та джерела, котрі залишилися поза увагою багатьох дослідників. Учений подає детальний портрет А. Вініуса, розповідає про життя, а особливо про діяльність цієї людини. Твір дійсно є фундаментальним історичним джерелом, визнаним у вищих наукових колах, оскільки всі факти в ньому підтверджені листуванням Петра I, князя Голіцина та інших високопосадовців при імператорі.

Постать Петра I – одна з найсуперечливіших в істо-

рії Росії і викликає інтерес у багатьох поколінь дослідників. У цьому відношенні не став винятком і Іван Іванович Іванов, який з 1907 року очолював Ніжинський інститут. Він знаний не лише як керівник навчального закладу, але й завдяки своїм науковим творам. Особливу цікавість викликає його робота «Петро Великий». Найбільш вдалою є частина, у якій розкрито питання особистості Петра та період Північної війни. Але і тут автор місцями допускав фактичні помилки, довірливо переказуючи легенди стосовно життя імператора. Інколи автор настільки захоплювався, що зміст деяких фраз був безслідно похований під її риторичними прикрасами: «В решительные минуты жизни, – говорив він з приводу битви під Полтавою, – Пётр отождествлял абсолютную власть с индивидуальной, нравственной волей». Загальні уявлення дослідника про петровські реформи відзначаються невизначеністю та туманністю. І. Іванов не зміг узгодити різноманітні судження істориків, що займалися вивченням цього питання. Як наслідок, дана робота позбавлена якоїсь ідейної лінії. Думки автора нефундаментальні, поверхові.

На жаль, доводиться визнати, що Іванов не був підготовлений до взятого ним завдання, і тому його книга, швиденько зшита з окремих листочків, не може надати читачу повного уявлення про Петра I. Проте, у ній зібрано багато цінного джерельного матеріалу, на основі якого можна зробити власні висновки.

Вагомий внесок в історичну науку зробили безпосередньо випускники Історико-філологічного інституту. Особливе місце серед них посідає Володимир Іванович Савва, який у 1888 році закінчив історичне відділення Ніжинського інституту. У 1892 р. він склав магістерський екзамен з російської історії в Харківському університеті, з 1895 р. став там викладати. У 1902 р. він захистив дисертацію «Московські царі і візантійські василевси. До питання про вплив Візантії на утворення ідеї царської влади московських державотворців» і отримав ступінь магістра російської історії. 20 серпня 1905 р. В. Савву призначили на посаду екстраординарного, а з 1907 р. – професора російської історії Ніжинського історико-філологічного інституту, на якій він перебував до осені 1909 р.

Не можна не згадати вченого, чий внесок у розвиток історичної науки просто неперевершений. Мова йде про відомого історика Євгена Миколайовича Щепкіна (1860–1920), який був запрошений до Історико-філологічного інституту у вересні 1897 року. Серед значної спадщини науковця виділимо історичне дослідження «Російсько-Австрійський союз під час Семилітньої війни». У ньому автор докладно розкриває всі передумови та хід війни. Тому робота нагадує звіт учасників подій, чітко структурований у хронологічному плані. Єдиним недоліком можна вважати той факт, що автор основну увагу приділяє викладу подій, оминаючи причини, що їх зумовили. Проте, незважаючи на дрібні недоліки, ро-

бота є цінним історичним джерелом, яке проливає світло на один із зовнішніх напрямів російської політики.

Таким чином, наукова спадщина вчених-істориків Ніжина засвідчує багатоплановість їх наукових інтересів, глибоку обізнаність із вітчизняною та світовою історіографією. У їх роботах відкриваються нові сторінки історичного процесу, робляться цікаві узагальнення і визначаються подальші шляхи наукових розробок, що посприяло розвитку вітчизняної історичної науки.

ДЖЕРЕЛА

1. Бунге М.Х. Заметка о настоящем положении денежной системы и средствах к её улучшению. Сборник государственных знаний под редакцией В.П. Безобразова. Т. 8. Санкт-Петербург, 1880. С. 86–127.
2. Козловский И.П. Краткий очерк Истории российской торговли. Вып. 1. С древнейших времён и до царствования Екатерины II. Киев, 1898.
3. Коваленко О.Б., Ткаченко В.В. Євфимовський Володимир Степанович. Репреспроване краєзнавство. Київ, 1991. С. 340.
4. Моціяка П.П. Ніжинська сторінка життя і діяльності В.К. Піскорського. *Література і культура Полісся*. Вип. 6. Ніжин, 1995, С. 106–114.
5. Самойленко Г.В. Ніжинська вища школа. 1820–1995. Ніжин, 1995. 158 с.
6. Самойленко О.Г. Розвиток історичної науки в Ніжині в XIX – першій чверті XX ст. : Історико-бібліографічний огляд. *Література та культура Полісся*. Вип. 6. Ніжин, 1995, С. 90–106.

Davydenko Yu.M. Current problems of research of Russian history in the scientific heritage of historians of Nizhyn Higher School

The article runs about Nizhyn Higher School, problems of Russian history in the scientific heritage of Nizhyn Higher School scientists in the period of the 19th and the 20th centuries.

The historiographical monographs and studies of historians in Nizhyn are analysed, scientific thematic and ideological directions of the research are highlighted, the features of the development of historical science in the specified period are revealed based on solid historical sources and scientific literature.

The main historical works of such scientists as M. Aristov, H. Maksymovych and M. Berezkhov are studied. Nizhyn historians are proved to have enclosed a complex of issues related to the Russian Empire formation, its socio-economic and political development.

It is determined that scientists from Nizhyn made a significant contribution to the development of history as a science, founded their own historical school, which enriched the historical and historiographical revisions of the national historical science.

Key words: history, historiography, Nizhyn Higher School.

REFERENCES

1. Bunge, M.H. (1880). Zаметка о nastoyashchem polozenii denezhnoj sistemy i sredstvakh k eyo uluchsheniyu [A note on the current state of the monetary system and the means to improve it]. *Sbornik gosudarstvennykh znaniy pod redaktsiei V.P. Bezobrazova*. V. 8. Sankt Peterburg. [in Russian].
2. Kozlovskiy, I.P. (1898). *Kratkiy ocherk Istorii rossijskoj torgovli*. Vyp. 1. S drevnejshih vremyon i do carstvovaniya Ekateriny II [A brief outline of the history of Russian trade. Issue 1. From ancient times to the reign of Catherine II.]. Kiev. [in Russian].
3. Kovalenko, O.B., Tkachenko, V.V. (1991). *Yevfymovskiy Volodymyr Stepanovych [Yevfymovskiy Volodymyr Stepanovych]. Represovane kraieznavstvo*. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Motsiaka, P.P. (1995). Nizhynska storinka zhyttia i diialnosti V.K. Piskorskoho [Nizhyn page of life and activity of V.K. Piskorski.]. *Literatura i kultura Polissia*, issue 6, pp. 106–114. Nizhyn. [in Ukrainian].
5. Samoilenko, H.V. (1995). *Nizhynska vyshcha shkola. 1820–1995 [Nizhyn Higher School Nizhyn. 1820–1995]*. [in Ukrainian].
6. Samoilenko, O.H. (1995). *Rozvytok istorychnoi nauky v Nizhyni v XIX – 1-y chverti XX st. : Istoryko-bibliografichnyi ohliad [The development of historical science in Nizhyn in the XIX - first quarter of XX century. : Historical and bibliographic review.]. Literatura ta kultura Polissia*, issue 6, pp. 90–106. Nizhyn. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 09.03.2021 р.
Рекомендована до друку 28.04.2021 р.*

УДК 63(091)Рклицький(477.53)«18/19»

**М.А. Якименко
О.М. Краснікова
Ю.В. Помаз**

ВНЕСОК МИХАЙЛА РКЛИЦЬКОГО У ВИВЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПОЛТАВЩИНИ (кінець XIX – початок XX ст.)

Серед широкого кола науковців і громадських діячів України кінця XIX – початку XX ст. немало є й таких, інформації про життя і діяльність яких через ряд обставин надзвичайно мало. У когорті маловідомих імен звертає на себе увагу Михайло Васильович Рклицький з древнього українського містечка Новгород-Сіверського. У 30-річному віці він з'явився на Полтавщині у якості статистика губерньського земства. Два десятки років він віддав улюбленій справі, підготувавши цілу низку фундаментальних праць з економічної історії Полтавського краю, серед яких вирізняються відповідним чином опрацьовані статистичні збірники щодо подвірних переписів 1900 та 1910 років. На основі відповідної статистики ним підготовлена ґрунтовна праця щодо землеволодіння і землекористування у Полтавській губернії. Резюмуючи вищесказане, відзначаємо наявність помітного внеску Михайла Рклицького у вивчення сільського господарства Полтавщини.

Ключові слова: М.В. Рклицький, Полтавщина, подвірні переписи, статистика, сільське господарство.

Серед відомих громадських діячів Сумщини значний інтерес науковців і усіх небайдужих до історії рідного краю викликає постать Михайла Васильовича Рклицького, який народився 1864 р. у сім'ї священника Василя Рклицького з міста Новгород-Сіверського. Після закінчення у 1879 р. Новгород-Сіверського духовного училища він вступив до Харківського університету, де включився у громадське життя як член популярної на той час у певних антисамодержавних колах групи революціонерів-народників [1, с. 2532]. Як наслідок – арешт, суд і заслання 1888 р. до Сибіру, де познайомився з українським поетом Павлом Грабовським, про якого у нього залишилися теплі спогади.

Вивчення життя і громадської діяльності Михайла Рклицького не може не викликати підвищеного інтересу дослідників вітчизняної історії з кількох причин. По-перше, про його роль як фахівця з економічної історії Полтавського краю кінця XIX – початку XX ст. відомо досить мало, адже на даний момент нами виявлена лише одна публікація про Михайла Рклицького як економіста [2, с. 356]. По-друге, немало сторінок з його життя належить до «білих плям» історії. Так, наприклад, в одних публікаціях дата його народження визначається як 1862 р. [3], тоді як в інших – на два роки пізніше [1, с. 2532]. Практично нічого не відомо про перебування М.В. Рклицького у сибірському засланні та дружбу з Павлом Грабовським, що належить ще з'ясувати майбутнім дослідникам. Ми ж зосередимося на його економічних публікаціях у якості співробітника Полтавського губерньського земства, де Михайло Рклицький працював з 1898 р. і до відомих буремних подій 1917 р. Саме в цей період його творчість як економіста-краєзнавця сягнула свого апогею.

Першим серйозним іспитом для науковця стало опрацювання величезного за своїм обсягом статистичного матері-